

Леў Сапега (1557-1633 гг.) і яго час

УДК 94(476)(092 Лев Сапега)
ББК 63.3(4Беі)
Л53

Рэдакцыйная калегія:

С.В. Марозава, доктар гістарычных навук, прафесар;
В.У. Галубовіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт;
А.І. Груша, кандыдат гістарычных навук.

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук, дацэнт А.Ф. Смалянчук;
кандыдат гістарычных навук, дацэнт Г.У. Васюк.

Леў Сапега (1557–1633 гг.) і яго час : зб. навук. арт. /
Л53 ГрДУ імя Я. Купалы / рэд. кал. С.В. Марозава [і інш.]. –
Гродна : ГрДУ, 2007. – 422 с.

ISBN 978-985-417-980-3

Разглядаецца эпоха другой паловы XVI – першай трэці XVII ст. у гісторыі Вялікага княства Літоўскага і розныя аспекты дзейнасці Л.Сапегі ў яе кантэксце.

Прызначана для даследчыкаў, выкладчыкаў, аспірантаў, магістрантаў і студэнтаў, школьных настаўнікаў, аматараў гісторыі Беларусі.

УДК 94(476)(092 Лев Сапега)
ББК 63.3(4Беі)

ISBN 978-985-417-980-3

© ГрДУ імя Я. Купалы, 2007

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

**УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ”**

**Леў Сапега (1557–1633 гг.)
і яго час**

Зборнік навуковых артыкулаў

PAWET.NET

Гродна 2007

А.А. Ігнацюк

САРМАЦКІ ПАРТРЭТ СУЧАСНІКАЎ ЛЬВА САПЕГІ

Французскі пасол Жак Маржэрат у сваім дзённіку пісаў: «У 1600 г. з’явілася вялікае пасольства з Польшчы, менавіта Леў Сапега, цяперашні канцлер Літвы, з якім быў заключаны мір на дваццаць гадоў; яго павінны затрымаць супраць волі, і ён жыў у Маскве са жніўня да канца вялікага паста 1601 г., паколькі Барыс тады быў хворы» [5, с. 262]. На падставе звестак гэтага дзённіка можна толькі ўявіць, як адбываўся сам цырыманіял прыёму паслоў, а дакладней – як жывапісна былі апрануты госці-паслы. З радкоў-фрэсак дзённіка можна скласці адзін суцэльны партрэтны касцюм вяльможы, двараніна, пасла. («... Вяльможы з думы ў адзенні з вельмі дарагой парчы, абшытай перлінамі, у шапках з чорнай лісы..., у кунтушах з белага аксаміту...» [5, с. 262]. І колькі ж у гэткай модзе раскошы! І стыль – ўсходне-персідскі!

Парча на рускім цары, нібы з майскага лугу, на шпалерах, дыванах у пакоях польска-беларускай шляхты – усіх гэтых службаў караля – маршалакаў, гетманаў, ваяводаў, канцлераў. І тут мы ўяўна можам перанесціся ў стагоддзе Льва Сапегі, каб адшукалася сімвалічная думка: сапраўдны свет залачоны і ўзорысты – сармацкі! І ў ім, на першы погляд, можа жыць толькі *закахана-прыгожы чалавек* – «выбраннік *мчасця*». Быццам назаўсёды спыніўся ён у залах Вавельскага замка эпохі *барока* пры Жыгімонце (вядома, кароль быў мецэнатам, як і яго папярэднікі з дынастыі

Ягелонаў). Асаблівая *Зала Паслоў*, якую пасля пажару 1595 г. архітэктар Джавані Трэвана перасатварыў на свой густ. «Трэвана зрабіў барочныя вокны, парталы з карычневага мармуру, упрыгожыў падлогу мармуровай мазаікай, а столь – распіснымі плафонамі і ляпнінай. Прыгожая тут мэбля работы фларэнційскіх і гданьскіх майстроў: упрыгожаны рознымі арнаментамі барочныя крэслы, шафы. А ў каралеўскім кабінэце – стол, пакрыты дываном, амаль як на вавельскіх партрэтах так званай польскай школы XVII ст.» [6, с. 168]. Натхняемся творамі каралеўскага архітэктара – і адразу прыгадваецца партрэт *Грызельды Сапегі* (партрэт створаны каля 1630 г.) – дачкі ваяводы падляскага Яна Вадынскага, прыёмнай дачкі вялікага маршалка літоўскага Крыштафа Весаюўскага, жонкі з 1632 г. маршалка вялікага літоўскага Яна Станіслава Сапегі. Невядомы аўтар партрэта, думаецца, выкарыстаў тую ж вавельскую мастацкую традыцыю XVII ст.; мастак нібыта перанёс багаты інтэр’ер з пакояў Жыгімонта III Вазы ў пакой Грызельды Сапегі, якая паказана на фоне багатага інтэр’еру, дзе дамінуе карычневы колер.

Аднак «сармацкі свет» – гэта не толькі ўсходне-персідскія ўзоры на шматлікіх плафонах у залах шляхецкіх палацаў. І гэта добра разумелі паэты эпохі барока; Геранім Морштын, Мацей Сарбеўскі, Ян Гавінскі, Вацлаў Патоцкі і інш., вершы якіх узніклі пад уздзеяннем розных падзей. Напрыклад, у польскай паэзіі XVII ст. мелі месца так званыя вершы «на выпадак» (сільвіі): верш Гераніма Морштына напісаны *на выпадак* вяселля брэсцкага ваяводы Мікалая Зяновіча і Ганны Хадкевіч – дачкі Гераніма Хадкевіча, віленскага кашталяна. А вось «сармацкі месіянізм» Веспазіяна Каханюўскага найбольш адпавядае патрыятычным ідэям караля Яна III Сабескага. Польскія паэты ў свой суровы век (поўны кантрастаў: час дзікага фанатызму, рабаванняў і разам з тым – век росквіту барочнай культуры) змаглі апаэтызаваць подзвігі *сыноў Кароны*. Невыпадкова нават *пчолы герба папы Урбана VIII* ў вершы кракаўскага паэта Яна Гавінскага нагадваюць войска: «Вы покидаеце ваши владенья, чтобы вершить на поля нападения, после трудов, непорочное войско, вы возвращаетесь в замок из воска с грузом трофеев богатых, в блещущих латах!» [4, с. 117].

Адзначым, кракаўскае барока мае свае асаблівыя рысы, яно злучана з сармацкай культурай, якая, напрыклад, у архітэктурі прыўнесла пласкасныя дэкарацыі. А ў сармацкім партрэце – пласкасная трактоўка формы зліваецца з неўтаймаваным жаданнем аўтара праўдзіва перадаць індывідуальнасць вобраза. Так, у партрэце каралевы Ганны Ягелонкі, работы Марціна Кобера, індывідуальна-псіхалагічныя рысы твару падрабязныя, і разам з гэтым – вобраз замкнёны ў сабе, пласкасны сілуэт, у шырокіх лініях адзення нібы схаваны холад самай «чапурыстай і набожнай» каралевы.

Часцей партрэтны персанаж – гэта ідэалізаваны муж-воін, найперш, шляхціц-католік, надзелены высокімі духоўна-маральнымі якасцямі. Гэта пра яго сказаў Геранім Морштын: «Муж, кто выносит

изменчивость Фортуны, кто в пору зрелую равно, как в век свой юный, был в счастье и в беде непоколебим и твёрд. Вот это истый муж. Да будет этим горд!» [4, с. 27]. Персанаж у сармацкім партрэце, хоць і сын свайго суролага веку, аднак героіка яго жыцця быццам схаваная ў сімвалічным сне: прыгожыя твары дзяржаўных дзеячаў Рэчы Паспалітай і Вялікага княства Літоўскага (напрыклад, твар польскага караля Жыгімонта III Вазы, работы Йозефа Гейнтца (1609 г.) або твар Стэфана Баторыя, работы Марціна Кобера (1583 г.) – яны нібыта маскі, за якімі схаваны ціхі лірызм, знітаваны з яркай драматургіяй; і гэтакі сінтэз нібыта вымаўлены голасам польскага паэта, які жыў у 1609-1655 гг., Крыштафа Апалінскага: «Спроси же себя, похож иль не похож ты на тех, о ком писать я с горечью решился... Не глух я и не слеп, и сам отлично вижу свои провинности, и сам я тоже грешен с иными наравне. Своё отображение найду в своём труде...» [4, с. 56]. Гэтыя радкі можна параўнаць з радкамі рускага паэта Г. Дзяржавіна: «Сядь, милый гость! Здесь на пуховом диване мягком отдохни: и в зеркалах вокруг, усни. Вздремни возле стола немножко. Златой кузнечик, сера мошка – сюда не могут залететь» [1, с. 161]. І ў першым, і ў другім прыкладзе аднолькавы эмацыйны настрой – праяўленне цішыні, як сну. Персанаж аддалены ад гледача нябачнай заслонаю, але ж ён нібыта сам творыць сваю рэальнасць, свой парадак, незалежна ад позірку гледача.

Здаецца, што *сармат* – персанаж звышрэальны? Аднак што мы ведаем пра сарматаў? Качавалі па паўночным Прычарнамор’і на пачатку нашай эры, успрымалі грамадства як свабоднае братэрства роўных паміж сабой рыцараў. З XV ст. *сарматы* разглядаліся як продкі польскай шляхты, сярод якой панавала ідэалогія *сарматызму*. *Сармат*, як піша А. Мальдзіс, «чалавек – набожны, забабонны, суровы, традыцыйны» [2, с. 25]. Менавіта такім ён паказаны ў «сармацкім партрэце» – гэтым унікальным даведніку пра традыцыйныя элементы ў модзе польска-беларускай шляхты XVII ст. Бо ж цікава ведаць: як апрадалася шляхта? Якія фасоны пераважалі? «У мужчын доўгія і шырокія кунтушы і жупаны, высокія боты...» [2, с. 43]. Засяродзімся на прачытанні партрэтаў:

Вось *вочы* вялікага канцлера *Льва Сапегі* (партрэт невядомага аўтара) – неспакойна-грозныя, у іх прачытваецца нейкае «містычнае пракляцце лёсу», як недамоўленая вылучанасць роду Сапегаў, што, па легендзе, паходзяць ад Гедыміна. Умоўна перанясемся ў 1629 г.: у Ружанскі палац сына Льва Сапегі – Яна Станіслава, старасты слонімскага, напярэдадні яго шлюбу з Грызельдай Весялоўскай. У інтэр’еры шмат сармацкай раскошы, і разам з тым – нейкая містычная заслона для гледача. Існавала ж легенда пра пракляцце слонімскай ведзьмы – Раіны Манькоўскай. І. Масленіцына піша: «Мистической силой недоброго слова мужчины этой семьи были обречены на безвременную кончину, а женщины – на бесплодие» [3, с. 104].

Прыгадаем партрэт *Гераніма Хадкевіча* (работы невядомага мастака XVII ст.) – сына Яна Кароля Хадкевіча, ваяводы віленскага, і Соф’і

Мялецкай, якая памерла у 1618 г. Заўважым, дачка Яна Кароля – Ганна была замужам за сынам канцлера Янам Станіславам. На нас глядзяць разумныя, вялікія, суровыя вочы шляхціца, будучага воіна. Прычоска ўказвае на стараннае галенне галавы і модны чуб. Дамінуюць рэнесансавыя колеры: чырвоны і зялёны. Аднак пэўная трагічная інтанацыя вітае ў прасторы. Цёмна-зялёны фон быццам прадракае трагічнае будучае: Геранім рана памёр. Зялёныя парцьеры падманліва блішчаць. У такім жа цёмна-зялёным аксаміце была ў дзень вясельны Алаіза Астрожская – другая жонка Яна Кароля Хадкевіча. Яна быццам гэтым адзеннем прадракла сваё будучае вар’яцтва.

Вобраз *Катажыны Любамірскай* раскрываецца не знутры, а праз сімвалічнае адзенне; твар знешне нерухома, нібы асветлены рухамі срэбнай узорыстай наміткі. Чырвоныя і белыя гваздзікі ў вянку – як запрашэнне для сённяяшняга глядача ў дом Любамірскіх, каб можна было глыбей адчуць вясельны рытуал (Катажына ў вясельным убранні), які злучаны з польскім прыдворным этыкетам.

Пануе думка, што партрэт *Станіслава Тэньчынскага* напісаў італьянец Тамаза Далабела ў 1634 г. Выразны сармацкі канон: шляхціц малады, прыгожы, самаўлюбёны, у блакітна-шаўковым адзенні, якое сваёю ўзорыстасцю быццам злучана з «распісным дваром» – сядзібным домам кракаўскага кашталяна Ясько Тэньчынскага, з якога і пачынаецца гэты загадкавы род.

Заўважым, што польскі жывапіс мяжы **XVI–XVII** стст. быў «памкнёны стварыць жывапісны помнік чалавеку». У модзе быў стыль «гучы». Санта Гучы з Фларэнцыі ствараў свае паснуўшыя фігуры пры двары Ганны Ягелонкі. У такой скульптуры – «заснуўшым рыцарам на гатычнай пліце» – паказаны Павел Сапега, сын мінскага ваяводы Багдана Сапегі (скульптар невядомы). Мармуровыя фігуры падканцлера Паўла Сапегі (1565–1635 гг.) і трох яго жонак калісьці знаходзіліся ў капліцы касцёла ў Гальшанах, збудаванага Львом Сапегам у 1618 г. Хоць рэлігійная і свецкая сімволіка зведзена да мінімуму, у скульптурах пазнаюцца рэальныя твары сапраўдных жонак Паўла Сапегі: Рэгіны Дубоўскай, Эльжбеты Веселінай і Катажыны Гаслоўскай. Падкрэслім, імя Паўла Сапегі апавітае легендамі. Адна з іх гаворыць, што тры жонкі гаспадара Гальшанскага замка былі атручаны, сталі ахвярамі цяжкай душэўнай хваробы князя П. Сапегі.

Хоць партрэтныя вобразы (у прыведзеных вышэй прыкладах) не зусім з’арыентаваныя да размовы з глядачом, хочацца адшукаць у сармацкім партрэце ман’ерыстычную, альбо сюррэалістычную стылёвую афарбоўку – і тады партрэт шляхціца збярэцца ў дэталях, як, напрыклад, сімвалічны «нос» у вершы Збігнева Морштына [4, с. 96]:

«...На земле носов всем подобных нету,
Не сыщешь ни за что, хоть век броди по свету.
Бывает нос вполне изящный и красивый,
Другой бы я сравнил с большой и зрелой сливой».

Спіс крыніц і літаратуры

1. Державин, Г. Сочинения / Г. Державин. – М., 1982.
2. Мальдзіс, А. Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры **XVIII** ст. / А. Мальдзіс. – Мінск, 1982.
3. Масленицина, И. Век сентиментальных писем / И. Масленицина. – Минск, 2004.
4. Польская поэзія **XVII** века. – Л., 1977.
5. Россия **XV-XVII** вв. глазами иностранцев. – Л., 1986.
6. Савицкая, В. Краков / В. Савицкая. – М., 1975.

VII. КАНФЕСІІ	282
<i>Баўтовіч М.</i> АСОБА КАНЦЛІЕРА ЛЬВА САПЕГІ (ПАВОДЛЕ ЛІСТА АД 12.03.1623 Г. ДА ПОЛАЦКАГА АРХІБІСКУПА ІАСАФАТА КУНЦЭВІЧА)).....	282
<i>Шпакаў А.С.</i> ЛЕЎ САПЕГА – ПРАВАСЛАЎНЫ, КАТАЛІК, ПРАТЭСТАНТ?.....	292
<i>Суша А.А.</i> АБ НЕСТВАРЭННІ ГРЭКА-КАТАЛІЦКАЙ ЦАРКВЫ Ў 1596 Г.....	294
<i>Дзянісава А.Р.</i> ЗМЭНЫ Ў ПРАВАВЫМ СТАНОВІШЧЫ ПРАВАСЛАЎНЫХ МАНАСТЫРОЎ ТУРАВА-ПІНСКАЙ ЕПАРХІІ Ў КАНЦЫ XVI – XVII СТ.....	299
<i>Неменскі О.Б.</i> ОСОБЕННОСТИ ЭТНИЧЕСКОЙ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦКОГО	304
<i>Красноў М.І.</i> УПЛЫЎ РЭЛІГІЯНАГА ЖЫЦЦЯ НА ФАРМІРАВАННЕ ГРАМАДСКАЙ СВЯДОМАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ШЛЯХТЫ (ДРУГАЯ ПАЛОВА XVII – ПЕРШАЯ ПАЛОВА XVIII СТСТ.).....	309
VIII. КУЛЬТУРА	314
<i>Некрашэвіч-Кароткая Ж.В.</i> РОД САПЕГАЎ У БЕЛАРУСКАЙ ЛАЦІНАМОЎНАЙ ПАЭЗІІ ПОЗНЯГА РЭНЕСАНСУ	314
<i>Кушнярэвіч А.М.</i> АРХІТЭКТУРНАЯ СПАДЧЫНА ЛЬВА САПЕГІ	320
<i>Ігнацюк А.А.</i> САРМАЦКІ ПАРТРЭТ СУЧАСНІКАЎ ЛЬВА САПЕГІ.....	324
<i>Іванчук Б.М.</i> АБАРАНЯЮЧЫ МОВУ, ЛЕЎ САПЕГА АБАРАНЯЎ АЙЧЫНУ	328
<i>Саўчук А.І.</i> НЕКАЛЬКІ КНІГ З БІБЛІЯТЭК САПЕГАЎ	331
<i>Сцебурака А.М.</i> ДАТАВАННЯ ПРАВЕНЕНЦЫІ НА КНІГАХ З БІБЛІЯТЭК НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОЎ БЕЛАРУСІ КАНЦА XVI – ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XVII СТ. (ПА МАТЭРЫЯЛАХ НДА КНІГАЗНАЎСТВА НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ).....	334
IX. ГІСТАРЫЧНАЯ РЭТРАСПЕКТЫВА	337
<i>Ліпень С.В.</i> ВРЕМЯ ЛЬВА САПЕГІ В ИСТОРИИ КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ МЫСЛИ – ОТ ЖАНА БОДЕНА ДО ГУГО ГРОЦІЯ.....	337
<i>Куль-Сяльверстава С.Я.</i> СТАТУТ ВКЛ 1588 Г. У СВЯДОМАСЦІ НАСЕЛЬНІЦТВА БЕЛАРУСКІХ ЗЯМЕЛЬ У ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XIX СТ.....	341
<i>Занеўскі С.</i> ЛЁС СТАТУТА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 Г. (1772–1840 ГГ.).....	346
<i>Радзюк А.Р.</i> ЛЁС САПЕГАЎСКАЙ МАЁМАСЦІ НА БЕЛАРУСІ ПАСЛЯ ПАЎСТААННЯ 1831 Г.....	351
<i>Карвоўская Г., Анжыеўскі А., Семянчук Г., Піваварчык С., Дабрыян А.</i> РЭЗІДЭНЦЫЯ САПЕГАЎ У ДУБНЕ НА ПАДЛЯШШЫ: ВЫНІКІ ГІСТОРЫКА-АРХЕАЛАГІЧНАГА ВЫВУЧЭННЯ	356